

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

262

Efektywność – konceptualizacja i uwarunkowania

Redaktorzy naukowi

Tadeusz Dudycz

Grażyna Osbert-Pociecha

Bogumiła Brycz

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2012

Recenzenci: Wojciech Dyduch, Aldona Frączkiewicz-Wronka,
Dagmara Lewicka, Gabriel Łasiński, Elżbieta Mączyńska,
Krystyna Poznańska, Maria Sierpińska, Elżbieta Skrzypek,
Henryk Sobolewski, Agnieszka Sopińska, Grzegorz Urbanek

Redakcja wydawnicza: Elżbieta Kozuchowska, Barbara Majewska

Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Barbara Cibis

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2012

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-254-3

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Piotr Bartkowiak, Przemysław Niewiadomski: Efektywne zarządzanie firmą rodzinną – kompetencyjne wyzwania sukcesji.....	11
Tomasz Bieliński: Polityka państw w zakresie preferowanych kierunków studiów a wspieranie innowacyjności gospodarki	25
Agnieszka Bukowska-Piestrzyńska: System obsługi klienta jako czynnik konkurencyjności (na przykładzie gabinetu stomatologicznego).....	35
Piotr Chojnacki: Problemy zrównoważonego rozwoju w Polsce w kontekście efektywnego wykorzystania zasobów	53
Filip Chybalski: Problem racjonalności w decyzjach emerytalnych. Rozważania teoretyczne.....	64
Agnieszka Dejnaka: Innovative methods of brand creation on the market and their effectiveness	76
Wojciech Dyduch: Współczesne dylematy zarządzania pomiarem efektywności organizacyjnej	86
Adam Dzikowski: Metody jakościowe w zarządzaniu wiedzą i ocenie kapitału intelektualnego.....	96
Bartłomiej J. Gabryś: Metodyka pomiaru efektywności przedsiębiorczych organizacji: wprowadzenie do problematyki.....	110
Katarzyna Gajek, Wojciech Idzikowski: Koncepcja kompleksowej oferty szkoleniowej doskonalenia kapitału intelektualnego w organizacji	118
Beata Glinkowska: Kompetencje pracownika a efektywność organizacji	126
Barbara Kamińska: Uwarunkowania zarządzania wiedzą w małych i średnich przedsiębiorstwach.....	134
Alicja Karaś-Doniec: Efekty działalności podmiotów sztuk scenicznych w gospodarce lokalnej. Ujęcie ekonomiczne i organizacyjne	148
Janusz Kornecki: Efektywność usługi proinnowacyjnej realizowanej w ramach projektu systemowego Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości	166
Magdalena Kozera: Kapitał intelektualny w rolnictwie – zrozumieć, zmierzyć, zastosować	177
Grażyna Kozuń-Cieślak: Efektywność wydatków publicznych na ochronę zdrowia w krajach Unii Europejskiej	188
Stanisław Lewiński vel Iwański, Monika Kotowska: Wspólny rynek europejski a możliwości rozwojowe polskich przedsiębiorstw	202
Gabriel Łasiński, Piotr Głowicki: Uwarunkowania metodyczno-organizacyjne pracy grupowej w przedsiębiorstwach.....	211

Magdalena Majowska: W kierunku maksymalizacji efektywności organizacji – perspektywa uniwersalistyczna, sytuacyjna i instytucjonalna.....	221
Anna Matras-Bolibok: Efektywność współpracy przedsiębiorstw w zakresie działalności innowacyjnej.....	232
Aneta Michalak: Efektywność jako kryterium wyboru modeli finansowania inwestycji rozwojowych w górnictwie	241
Adam Nalepka: Efekty gospodarowania gminnym zasobem nieruchomości i możliwości ich powiększenia	261
Grażyna Osbert-Pociecha: Ograniczanie złożoności jako uwarunkowanie osiągnięcia efektywności organizacji	277
Marzena Papiernik-Wojdera: Koncepcja zrównoważonego wzrostu a zarządzanie efektywnością przedsiębiorstwa.....	293
Witold Rekuć, Leopold Szczurowski: Elastyczność procesów biznesowych jako czynnik zdolności adaptacyjnych organizacji.....	305
Elżbieta Skrzypek: Efektywność ekonomiczna jako ważny czynnik sukcesu organizacji.....	313
Halina Sobocka-Szczapa: Efektywność aktywnych programów rynku pracy	326
Henryk Sobolewski: Wybrane aspekty strukturalne alokacji własności prywatyzowanych przedsiębiorstw	341
Janusz Strużyna: Efektywność ewoluującej organizacji.....	356
Elżbieta Izabela Szczepankiewicz: Bilans wartości niematerialnych jako narzędzie pomiaru, raportowania i doskonalenia kapitału intelektualnego w organizacji opartej na wiedzy	366
Leopold Szczurowski, Witold Rekuć: Aspekty efektywności systemu ocen działalności naukowej jednostki podstawowej szkoły wyższej.....	388
Ewa Szkic-Czech: Outsourcing informacji społeczno-gospodarczej uwarunkowaniem skuteczności procesów biznesowych	401
Aldona Uziębło: Efektywność funkcjonowania organizacji <i>non profit</i> na przykładzie Fundacji Hospicyjnej. Studium przypadku	416
Krzysztof Zymonik: Efektywność działań w zakresie odpowiedzialności za bezpieczeństwo produktu.....	432
Zofia Zymonik: Koszty jakości jako miara efektywności działań w przedsiębiorstwie	440
Beata Zyznarska-Dworczak: Możliwości wykorzystania benchmarkingu do obiektywnej oceny efektywności procesów i przedsięwzięć rozwojowych w działalności gospodarczej	448

Summaries

Piotr Bartkowiak, Przemysław Niewiadomski: Effective management of family business – competence challenges of succession.....	24
Tomasz Bieliński: Educational policy regarding preferred fields of tertiary education and its impact on the most innovative sectors of economy.....	34
Agnieszka Bukowska-Piestrzyńska: The customer service system as a competitive factor (on the example of a dentist's surgery).....	52
Piotr Chojnacki: Problems of sustainable development in Poland in the context of resources effective using	63
Filip Chybalski: Rationality in pension decisions. Some theoretical considerations.....	75
Agnieszka Dejnaka: Innowacyjne metody kreowania marki na rynku a ich efektywność	85
Wojciech Dyduch: Contemporary dilemmas in the management of organizational performance measurement.....	95
Adam Dzikowski: Qualitative methods in knowledge management and intellectual capital assessment	109
Bartłomiej J. Gabryś: Methodology of performance measurement in entrepreneurial organizations: introduction.....	117
Katarzyna Gajek, Wojciech Idzikowski: Company University – conception of complex training offer of intellectual capital improvement in contemporary organisation	125
Beata Glinkowska: Employee competencies and organizational effectiveness	133
Barbara Kamińska: Determinants of knowledge management in small and medium-sized enterprises	147
Alicja Karaś-Doniec: Effects of activity of performing arts in local economy. Organizational and economic aspects.....	165
Janusz Kornecki: Effectiveness of pro-innovation services provided within the systemic project carried out by the Polish Agency for Enterprise Development	176
Magdalena Kozera: Intellectual capital in agriculture – to understand, measure and use	187
Grażyna Kozuń-Cieślak: Efficiency of public expenditure on health care in the European Union countries	201
Stanisław Lewiński vel Iwański, Monika Kotowska: Single European Market and Polish business development opportunities	210
Gabriel Łasiński, Piotr Głowicki: Methodological and organizational aspects of group work in organizations.....	220
Magdalena Majowska: Towards maximizing the effectiveness of the organization – universalistic, contingency and institutional perspective	231

Anna Matras-Bolibok: Effectiveness of collaboration of enterprises in the range of innovation activity	240
Aneta Michalak: Effectiveness as a criterion of choosing financing models of development investment in mining	260
Adam Nalepka: Results of community real estate management and opportunities of their increase	276
Grażyna Osbert-Pociecha: Limitation of complexity as condition of firm's efficiency	292
Marzena Papiernik-Wojdera: The concept of sustainable growth and enterprises efficiency management	304
Witold Rekuć, Leopold Szczurowski: Business process flexibility as an organization adaptability factor	312
Elżbieta Skrzypek: Role of economic efficiency in shaping business success	325
Halina Sobocka-Szczapa: Efficiency of active labor market programs	340
Henryk Sobolewski: Selected structural aspects of ownership allocation in companies undergoing privatisation	355
Janusz Strużyna: Effectiveness of evolving organization	365
Elżbieta Izabela Szczepankiewicz: The Intellectual Capital Statement as a tool for measuring, reporting and improving of intellectual capital in a knowledge-based organization	387
Leopold Szczurowski, Witold Rekuć: Efficiency aspects of the scientific activity evaluation system of the university organizational unit	400
Ewa Szkic-Czech: Outsourcing of socio-economic information as a factor affecting the efficiency of business processes	415
Aldona Uziębło: Effectiveness of functioning of non-profit organization on the example of the Hospice Foundation. Case study	431
Krzysztof Zymonik: Effectiveness of actions in terms of product safety liability	439
Zofia Zymonik: Quality costs as measure of effectiveness of actions in enterprise	447
Beata Zyznarska-Dworczak: Possibilities of benchmarking using for the objective evaluation of the effectiveness of processes and projects in business	455

Filip Chybalski

Politechnika Łódzka

PROBLEM RACJONALNOŚCI W DECYZJACH EMERYTALNYCH. ROZWAŻANIA TEORETYCZNE

Streszczenie: Celem artykułu jest wskazanie i scharakteryzowanie czynników negatywnie oddziałujących na racjonalność decyzji emerytalnych jednostek, co w konsekwencji ma istotny wpływ na efektywność mikroekonomiczną systemu emerytalnego, definiowanego jako narzędzie alokacji dochodu w cyklu życia. W kolejnych punktach opracowania zdefiniowano system emerytalny oraz jego efektywność w skali mikro, scharakteryzowano decyzje emerytalne, ich racjonalność oraz omówiono potencjalne przyczyny nieracjonalności tych decyzji. Rozważania zawarte w artykule oparto na studiach literatury z zakresu ekonomii emerytalnej i behawioralnej oraz na własnych przemyśleniach autora.

Słowa kluczowe: system emerytalny, decyzje emerytalne, racjonalność, efektywność.

1. Wstęp

System emerytalny w literaturze jest definiowany w skali makro- i mikroekonomicznej. W skali makro jest narzędziem podziału bieżącego PKB w uproszczeniu pomiędzy pokolenie pracujące oraz pokolenie emerytów. W skali mikro natomiast stanowi narzędzie alokacji dochodu czy też wygładzania konsumpcji w cyklu życia [Barr, Diamond 2006; Góra 2003; Blake 2006]. Zarówno w skali makro, jak i mikro są podejmowane różnego rodzaju decyzje, które determinują sprawność funkcjonowania systemu emerytalnego. Stąd też racjonalność podejmowanych decyzji emerytalnych czy zachowań uczestników systemu emerytalnego jest kluczowa dla jego efektywności. Jednak jak zauważył N. Barr, *a common problem is that people make bad choices* [Barr 2006].

Celem artykułu jest wskazanie i scharakteryzowanie czynników negatywnie oddziałujących na racjonalność decyzji emerytalnych jednostek, co w konsekwencji ma istotny wpływ na efektywność mikroekonomiczną systemu emerytalnego, definiowanego jako narzędzie alokacji dochodu w cyklu życia. Problematyka podjęta w artykule nie jest często omawiana w literaturze ekonomicznej, szczególnie krajowej. Stąd też w opracowaniu kilkakrotnie odniesiono się do polskiego systemu emerytal-

nego. W dobie reform systemów emerytalnych, często mających na celu ograniczenie roli państwa jako organizatora tego systemu oraz powiernika kapitału emerytalnego, rośnie znaczenie dobrowolnych form gromadzenia oszczędności emerytalnych. Tym samym jednostki są coraz bardziej zaangażowane w podejmowanie decyzji emerytalnych, dlatego znaczenie racjonalności tych decyzji dla efektywności alokacji dochodu w cyklu życia rośnie.

W artykule w kolejnych punktach zdefiniowano system emerytalny oraz jego efektywność w skali mikro, sklasyfikowano i scharakteryzowano decyzje emerytalne, ich racjonalność oraz omówiono potencjalne przyczyny nieracjonalności tych decyzji. Rozważania zawarte w artykule oparto na studiach literatury z zakresu ekonomii emerytalnej i behawioralnej oraz na własnych przemyśleniach autora.

2. System emerytalny i jego efektywność w skali mikro

W literaturze ekonomicznej system emerytalny definiowany jest na wiele różnych sposobów, przy czym z punktu widzenia rozważań zawartych w tym artykule najważniejsza jest przytoczona we wstępie jego mikroekonomiczna definicja, ponieważ indywidualne decyzje emerytalne dotyczą właśnie alokacji dochodu w cyklu życia jednostki czy też wygładzania przez tę jednostkę własnej konsumpcji. Według tej definicji system emerytalny jest czymś bardzo szerokim i nie obejmuje tylko stopni zabezpieczenia emerytalnego o charakterze publicznym czy też typowo instytucjonalnym. W takim ujęciu w ramach systemu emerytalnego mieści się każde narzędzie, które umożliwi alokację dochodu w cyklu życia, czyli transfer tego dochodu, a przez to konsumpcji, z okresu aktywności zawodowej do okresu emerytalnego.

Takie podejście do systemu emerytalnego wyrasta na gruncie modelu cyklu życia (*life-cycle model* – LCM), opisanego przez A. Ando i F. Modiglianiego [Ando, Modigliani 1963] i rozwijanego później przez innych ekonomistów. Model ten oparty jest na głównym założeniu, że dobrze poinformowana jednostka podejmuje racjonalne decyzje dotyczące swojej konsumpcji w całym okresie życia. Opiera się ona na własnych prognozach co do swoich dochodów w przyszłości. Motywacją do tego, by w danym okresie nie konsumować całego dochodu, jest chęć oszczędzania w celu transferu jego części do okresu przyszłego, kiedy uzyskiwany dochód nie zapewni konsumpcji na pożądanym poziomie. W ten sposób w okresie aktywności zawodowej jednostka konsumuje mniej niż całość swojego dochodu, wygładza tę konsumpcję, by w okresie emerytalnym konsumować to, co zaoszczędzi wcześniej. To odłożenie części konsumpcji w czasie jest właśnie celem mikroekonomicznym systemu emerytalnego. Gdyby ten system nie funkcjonował i jednostka nie czyniłaby oszczędności w okresie uzyskiwania dochodu z pracy, po tym okresie poziom jej konsumpcji obniżyłby się drastycznie.

W modelu cyklu życia często zakłada się brak niepewności oznaczający, że jednostka trafnie prognozuje odpowiednie zmienne. Jednak w rzeczywistości występuje niepewność, co sprawia, że decyzje jednostki w zakresie poziomu tych oszczęd-

ności (co jest tożsame z poziomem rezygnacji z konsumpcji w okresie bieżącym na rzecz okresu przyszłego) są obciążone ryzykiem. Dlatego w dalszych rozważaniach zrezygnujemy z założenia o braku niepewności i tę niepewność dopuścimy, szczególnie jeżeli idzie o dożycie wieku emerytalnego (realizację lub nierealizację ryzyka dożycia starości) oraz o długość życia „na emeryturze” (realizację lub nierealizację ryzyka długowieczności). W ten sposób akceptujemy możliwość zbyt krótkiego lub zbyt długiego życia w stosunku do zgromadzonych oszczędności. Wówczas spojrzenie na problematykę racjonalności decyzji emerytalnych jest bardziej zbieżne z rzeczywistością (z którą założenie o braku niepewności nie ma nic wspólnego).

Kiedy można uznać, że system emerytalny jako narzędzie opisanego transferu dochodu jednostki jest efektywny, czy też efektywny w skali mikro, bo tej skali dotyczy wspomniany transfer? Zgodnie z modelem cyklu życia maksymalna efektywność tej alokacji jest osiągnięta wtedy, gdy jednostka maksymalizuje w całym okresie życia zdyskontowaną wartość użyteczności konsumpcji (definiowanej jako satysfakcja lub korzyść odniesiona wskutek tej konsumpcji (dóbr, usług) [Blake 2006]. Można więc ogólnie powiedzieć, że efektywny w skali mikro system emerytalny umożliwia optymalną z punktu widzenia jednostki alokację dochodu w cyklu życia w celu wygładzenia konsumpcji. M. Góra tego typu efektywność określa mianem społecznej [Góra 2003].

Jak opisane powyżej podejście teoretyczne do mikroekonomicznej efektywności systemu emerytalnego, wynikające z modelu cyklu życia, przełożyć na mechanizm funkcjonowania współczesnych systemów emerytalnych? Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy dostrzec kilka istotnych z punktu widzenia podjętych rozważań cech, którymi charakteryzują się dzisiaj systemy emerytalne. Są to mianowicie:

1. Rozwój dobrowolnych stopni zabezpieczenia emerytalnego, wynikający z malejących stóp zastąpienia świadczeniami z publicznych systemów emerytalnych. Wiąże się to z coraz większą rolą rynku w zabezpieczeniu emerytalnym, a tym samym z szerszymi możliwościami dokonania wyboru zarówno odpowiedniego produktu emerytalnego, jak i oferującej go instytucji finansowej.

2. Większa dobrowolność w zakresie uczestnictwa w systemie emerytalnym (głównie w liberalnych reżimach *welfare state*) sprawia, że rośnie różnorodność struktur alokacji dochodu w cyklu życia. Wynika to z faktu, że narzucona w ramach powszechnego systemu emerytalnego część tej struktury jest mniejsza. Większa staje się natomiast możliwość podejmowania decyzji przez jednostkę w zakresie drugiej części tej struktury – dobrowolnej, zindywidualizowanej.

3. Wydłużające się trwanie życia oraz zdolność do pracy w okresie emerytalnym również stymulują różnorodność struktur alokacji dochodu w cyklu życia. Tym samym współcześnie okres emerytalny należy rozumieć jako ten, w którym jednostka pobiera świadczenie emerytalne, ale jednocześnie może czerpać dochód z pracy. Jest to bardzo istotna zmiana, jaka dokonuje się obecnie w systemach emerytalnych, których celem przestaje być wyłącznie zapewnienie dochodu w okresie niedołącznej starości, a staje się nim bardzo zróżnicowana pod względem formy alokacja dochodu w cyklu życia.

3. Decyzje emerytalne

Decyzje podejmowane w ramach systemu emerytalnego można podzielić według bardzo różnych kryteriów. Jednym z nich jest podmiot decyzyjny i na tej podstawie można wyróżnić:

1. Decyzje emerytalne podejmowane przez państwo, dotyczące konstrukcji i zasad funkcjonowania systemu emerytalnego. Mają one swoje skutki zarówno w skali makro (oddziałują na podaż pracy, wzrost gospodarczy, stan finansów publicznych, poziom oszczędności w gospodarce), jak i w skali mikro (dotyczą każdej jednostki, będącej uczestnikiem systemu emerytalnego).

2. Indywidualne decyzje emerytalne podejmowane przez jednostkę. Dotyczą one przede wszystkim tej jednostki i struktury alokacji jej dochodu w cyklu życia, czyli skali mikro. Niemniej mają one odzwierciedlenie w skali makro, ponieważ indywidualne decyzje wielu jednostek wpływają na całą gospodarkę, np. decyzje dotyczące momentu przejścia na emeryturę mają wpływ na podaż pracy.

W dalszej części artykułu rozważane będą indywidualne decyzje emerytalne, które mogą być podejmowane w dwóch fazach uczestnictwa w systemie emerytalnym, mianowicie w fazie akumulacji kapitału oraz w fazie jego dekulacji. Co ważne, wymienione dwie fazy we współczesnym systemie emerytalnym nie są rozłączne, ponieważ jednostka może w tym samym czasie pobierać świadczenie emerytalne i nadal pracować, co oznacza, że jednocześnie może konsumować gromadzone wcześniej oszczędności, jak i nadal je gromadzić.

Należy również pamiętać, że część decyzji dotyczących alokacji dochodu w cyklu życia jednostki jest podjęta za nią przez państwo w ramach powszechnego systemu emerytalnego. Dla zobrazowania tego posłużmy się przykładem systemu emerytalnego w Polsce, który w części obowiązkowej obejmuje dwa filary. Pierwszy z nich, mający charakter niefinansowego planu *pay-as-you-go* (PAYG), nie daje jednostce praktycznie możliwości podjęcia decyzji ani w fazie akumulacji, ani w fazie dekulacji kapitału. Wyjątkiem może być tylko decyzja dotycząca łączenia dochodu z pracy ze świadczeniem emerytalnym. Natomiast drugi filar, mimo że ma charakter obowiązkowego planu finansowego (kapitałowego), daje możliwość dokonania wyboru instytucji oferującej ten plan spośród podmiotów funkcjonujących, przynajmniej teoretycznie, na konkurencyjnym rynku. Filar trzeci polskiego systemu emerytalnego oraz inne dobrowolne formy oszczędzania umożliwiają dokonanie w pełni nieograniczonych wyborów emerytalnych, począwszy od decyzji o tym, czy oszczędzać czy nie oszczędzać, poprzez decyzje: w jakiej formie oszczędzać, jaką kwotę oszczędzać, gdzie oszczędzać i jak długo oszczędzać, aż po decyzję, w jakiej formie konsumować te oszczędności.

Można wskazać następujące indywidualne decyzje emerytalne podejmowane przez jednostkę:

- decyzja o zakresie uczestnictwa w dobrowolnym systemie emerytalnym,
- decyzja o formie oszczędzania (jakie produkty emerytalne wybrać, jaki poziom ryzyka inwestycyjnego zaakceptować),

- decyzja o wyborze instytucji finansowej, oferującej produkty emerytalne,
- decyzja o stopie oszczędności w dobrowolnym systemie emerytalnym,
- decyzja o długości okresu oszczędzania, obejmująca decyzję o rozpoczęciu oszczędzania oraz decyzję o zaprzestaniu oszczędzania,
- decyzja o formie konsumpcji zgromadzonego kapitału emerytalnego.

4. Racjonalność decyzji emerytalnych

Kluczowe dla dalszych rozważań jest zdefiniowanie racjonalności decyzji emerytalnych. W świetle teorii racjonalnych oczekiwań to, że ludzie dokonują racjonalnych wyborów, oznacza, że podejmują decyzje na podstawie najlepszych dostępnych informacji [Samuelson, Nordhaus 2003]. Jest to tzw. słaba wersja hipotezy racjonalnych oczekiwań. W wersji mocnej dodatkowo zakłada się, że subiektywne oczekiwania jednostek czy też podmiotów gospodarczych są zbieżne z ich obiektywnymi, matematycznie uwarunkowanymi oczekiwaniami [Snowdon i in. 1998]. Zarówno w jednej, jak i drugiej wersji hipotezy racjonalnych oczekiwań nie zakłada się pełnej trafności w przewidywaniu przyszłości. Przyjmuje się natomiast, że antycypowanie przyszłości jest oparte na określonych przesłankach, sformułowanych na podstawie dostępnej informacji. W przypadku słabej wersji hipotezy interpretacja tych informacji może mieć również charakter subiektywny, co oznacza, że jednostki mogą różnić się między sobą w podejmowanych decyzjach. Natomiast w przypadku mocnej wersji hipotezy interpretacja tych informacji jest wyłącznie obiektywna.

Z pewnością większe walory aplikacyjne ma słaba wersja hipotezy racjonalnych oczekiwań, ponieważ jednostki, podejmując decyzje, także emerytalne, dokonują wyborów w mniejszym lub większym stopniu opartych na subiektywnych kryteriach. Założenie, że tak nie jest, byłoby zbyt daleko idące. Mówiąc w dalszej części o racjonalnych decyzjach, będziemy mieć na myśli decyzje oparte na słabej wersji hipotezy racjonalnych oczekiwań.

Należy też zauważyć, że decyzje emerytalne nierzadko oparte są na informacjach historycznych. Na przykład dokonując wyboru funduszu emerytalnego, jednostka może sugerować się jego historycznymi stopami zwrotu. Jeżeli będą istniały uzasadnione przesłanki, że wyniki historyczne powtórzą się w przyszłości, dokonany na ich podstawie wybór można uznać za racjonalny. Jeżeli jednak decyzja zostaje podjęta wyłącznie na podstawie obserwacji przeszłych, jest ona oparta na hipotezie adaptacyjnych oczekiwań. Zgodnie z nią wartość danej zmiennej prognozuje się tylko na podstawie historycznych danych o tej zmiennej [Snowdon i in. 1998]. W związku z tym, analizując racjonalność decyzji emerytalnych, należy pamiętać, że w mniejszym lub większym stopniu są one oparte na oczekiwaniach adaptacyjnych, i odnosi się to nie tylko do wyników inwestycyjnych funduszy emerytalnych, ale także dochodów, długości trwania życia, długości okresu zdolności do pracy itp.

5. Źródła nieracjonalności decyzji emerytalnych

Trudno jest wskazać optymalną strukturę i skalę alokacji dochodu w cyklu życia, uniwersalną, charakteryzującą każdą jednostkę. Dlatego też nie jest łatwo ocenić, czy jednostka podejmuje racjonalne czy też nieracjonalne decyzje emerytalne. Można jednak w oparciu o studia literatury wskazać czynniki, które mogą tę racjonalność obniżać. W behawioralnej ekonomii emerytalnej zakładano do niedawna, że jednostka podejmuje racjonalne decyzje na podstawie szerokiej informacji, jaką dysponuje. W tym procesie decyzyjnym kieruje się maksymalizacją swojej użyteczności lub dobrobytu. Jednak na skutek wniosków formułowanych na podstawie badań przeprowadzonych w ostatnich latach założenie o pełnej racjonalności w podejmowaniu decyzji emerytalnych zostało podane w wątpliwość. Mimo że jednostki próbują maksymalizować swój osobisty dobrobyt, napotykają określone bariery uniemożliwiające im to. Są to przede wszystkim [Blake 2006; Beshears i in. 2008; Barr, Diamond 2006; Arza 2008]:

- złożoność decyzji emerytalnych,
- wybór pasywny,
- ograniczona samokontrola i występowanie w trakcie oszczędzania na emeryturę wyborów z natychmiastową gratyfikacją,
- ograniczone doświadczenie w uczeniu się na własnych błędach,
- korzyści dla instytucji emerytalnych z tytułu psychologicznych obciążeń decyzji emerytalnych.

Poniżej omówione zostaną kolejno wskazane w literaturze czynniki nieracjonalności decyzji emerytalnych.

Złożoność decyzji emerytalnych jest bezsporna. Wynika to przede wszystkim stąd, że nie znamy przyszłych wartości zmiennych determinujących efektywność mikroekonomiczną systemu emerytalnego. Podejmując decyzję o rozpoczęciu oszczędzania, nie wiemy, jak długo będziemy zdolni do pracy, jak długo będziemy żyć, ile będziemy zarabiać. Podobnie decyzjami złożonymi są te podejmowane w fazie dekapitalizacji kapitału emerytalnego. Dotyczą one bowiem formy jego konsumpcji, czyli w praktyce formy wypłaty emerytury (emerytura dożywotnia czy emerytura programowa, a może wypłata jednorazowa?). Nie możemy więc ze 100-proc. wiarygodnością oszacować kwoty, jaką powinniśmy oszczędzać, okresu, przez jaki powinniśmy to zrobić, ani okresu, przez jaki będziemy konsumować nasze oszczędności. Decyzja staje się jeszcze bardziej złożona, gdy dołożymy do tego zmienne w czasie stopy zwrotu, co oznacza, że nie jesteśmy w stanie trafnie przewidzieć, jak gromadzone przez nas bogactwo, które ma być skonsumowane w okresie emerytalnym, będzie przyrastać w czasie. Nie wiemy więc, z jakiej części bieżącej konsumpcji w okresie aktywności zawodowej należy zrezygnować, by w okresie emerytalnym utrzymać konsumpcję na podobnym poziomie do konsumpcji z okresu aktywności. Co ważne, bez względu na to, czy jednostka bardziej preferuje bieżącą konsumpcję czy przyszłą, ryzykuje. Jeżeli w okresie aktywności zawodowej stopa

oszczędności jednostki będzie zbyt niska, istnieje ryzyko, że konsumpcja w okresie emerytalnym będzie również zbyt niska. Z drugiej strony, zawsze istnieje ryzyko niedożycia wieku emerytalnego. Oznacza to, że rezygnacja z części bieżącej konsumpcji może okazać się niepotrzebna. Jednak podczas gdy w pierwszym przypadku jednostka w okresie emerytalnym może żałować niedoszacowania stopy oszczędności w okresie aktywności zawodowej, o tyle w drugim przypadku jednostka raczej nie ma okazji, by żałować decyzji o oszczędzaniu (czy też o zbyt dużym oszczędzaniu).

Koszt oszczędzania jest rezygnacja z części bieżącej konsumpcji. Można założyć, że jednostka chciałaby ten koszt minimalizować. Czynnikiem, który jej to umożliwia, jest stopa zwrotu w systemie emerytalnym. Im jest ona wyższa, tym z mniejszej części konsumpcji – chcąc osiągnąć założony poziom konsumpcji w okresie emerytalnym – można rezygnować w okresie aktywności zawodowej. Wybór formy akumulacji kapitału emerytalnego czy też instytucji finansowej, w ramach której jest to czynione, czyli głównych determinant stopy zwrotu, zależnych od jednostki, jest wyborem zasadniczym, a przy tym niewpływającym na koszt oszczędzania, czyli na poziom rezygnacji z konsumpcji. Jest to jednak również wybór bardzo skomplikowany, ponieważ wspomnianych stóp zwrotu w przyszłości, jak i ich zmienności nie sposób przewidzieć. Jednak opierając się na słabej wersji hipotezy racjonalnych oczekiwań, racjonalność nie wymaga trafnego prognozowania przyszłych stóp zwrotu, lecz oparcia swojego wyboru na racjonalnych kryteriach, którymi np. w odniesieniu do funduszy emerytalnych są zmienne charakteryzujące efektywność inwestycyjną funduszu czy też bezpieczeństwo gromadzonych w nim kapitałów. Jak wcześniej zauważono, w przypadku tego typu wyborów racjonalne oczekiwania mogą być łączone z oczekiwaniami adaptacyjnymi, ponieważ ważną rolę mogą tu odgrywać dane historyczne (w tym przede wszystkim historyczne stopy zwrotu).

Przykładem złożonej decyzji emerytalnej w Polsce jest wybór OFE, z którym jednostki mają istotny problem, gdyż nie dokonują go, opierając się na podstawowych miarach charakteryzujących efektywność inwestycyjną funduszy (zob. [Chybalski (red.) 2009]). Problem z podejmowaniem decyzji inwestycyjnych w ramach systemu emerytalnego dostrzeżono również np. w Szwecji w początkowych latach funkcjonowania indywidualnych kont emerytalnych, mających charakter uzupełniający względem niefinansowego systemu bazowego ze zdefiniowaną składką (NDC). Jako negatywnego skutku tych złych decyzji można oczekiwać gorszych efektów funkcjonowania indywidualnych kont emerytalnych [Sunden 2006]. Oznaczać to będzie niższe stopy zwrotu, przez to niższe świadczenia, czyli mniejszą efektywność mikroekonomiczną systemu emerytalnego.

Złożoność decyzji emerytalnych sprawia, że jednostki odkładają je w czasie (zob. [O'Donoghue, Rabin 1999]). Im więcej jest opcji wyboru, tym więcej jednostek przewiduje swój żal z powodu dokonania złego wyboru [Schwartz 2004]. Zauważono również, że ludzie odczuwają mniejszy żal w przypadku negatywnych konse-

kwencji niedokonania wyboru aniżeli w przypadku jego dokonania [Potters, Prast 2009]. Unikanie podjęcia decyzji może też wynikać z tego, że dokonanie wyboru wiąże się z kosztami (czas, koszt pozyskania informacji, wysiłek umysłowy). Te czynniki sprawiają, że jednostka może zrezygnować z dokonania wyboru, a to często oznacza dokonanie wyboru pasywnego (niepodjęcie decyzji to też decyzja). Jeżeli jednostka rezygnuje z podjęcia decyzji o wyborze struktury alokacji dochodu w cyklu życia, podejmuje decyzję o nieoszczędzaniu, a tym samym decyduje się prawdopodobnie na obniżenie swojej konsumpcji w okresie starości (jeżeli jej dożyje, ale tego nie jest w stanie przewidzieć w momencie dokonania pasywnego wyboru). Innym przykładem wyboru pasywnego jest niedokonanie wyboru otwartego funduszu emerytalnego w Polsce. Brak takiej decyzji skutkuje inną, mianowicie wylosowaniem jednostki do danego OFE. Przy czym ten przykład akurat ukazuje pewną przewagę wyboru pasywnego nad aktywnym. Mianowicie w losowaniu uczestniczą najlepsze OFE, co w przypadku jednostki niemającej odpowiedniej wiedzy w zakresie inwestowania czy też podatnej na działania akwizytorów jest istotnym argumentem za rezygnacją z samodzielnego wyboru OFE.

Kolejnym problemem w podejmowaniu racjonalnych decyzji emerytalnych jest ograniczona samokontrola i brak konsekwencji w oszczędzaniu, wynikające stąd, że w międzyczasie pojawiają się okazje do podjęcia wyborów dających natychmiastową satysfakcję czy też użyteczność, a nie odroczoną w czasie, jak konsumpcja w okresie emerytalnym. To podważa założenie o tym, że każda jednostka jest konsekwentna w realizacji swoich planów, ponieważ stopa niecierpliwości odroczenia konsumpcji w czasie nie jest jednakowa dla wszystkich. Relacja pomiędzy preferencją bieżącej konsumpcji i preferencją konsumpcji odroczonej w czasie jest zróżnicowana w populacji ludzkiej. Brak wspomnianej konsekwencji wiąże się z krótkowzrocznością (*myopia*). Nawet jeśli ludzie zdają sobie sprawę z tego, że muszą tak alokować dochód w cyklu swojego życia, by zapewnić sobie finansowanie konsumpcji w okresie starości, to decyzję o oszczędzaniu chętniej podjęliby później niż wcześniej, a czasami może nawet zbyt późno, by zdążyć zgromadzić przed starością odpowiednio duże bogactwo. Wynika to stąd, że przewartościowują bieżącą konsumpcję, a nie dowartościowują przyszłej (czyli oszczędności). Wskazały na to badania przeprowadzone na próbie 10 tys. pracowników, spośród których większość była świadoma tego, że stopa ich oszczędności w okresie aktywności zawodowej w celu zapewnienia finansowania konsumpcji w okresie poprodukcyjnym powinna wynieść 14%, a faktycznie wyniosła 6%. Czyli problemem nie był brak świadomości, lecz brak odpowiedniego działania [Choi i in. 2006].

Problem małej konsekwencji w oszczędzaniu jest istotnym argumentem za stosowaniem przymusu w zabezpieczeniu emerytalnym. W ten sposób państwo w części podejmuje za jednostkę decyzję, od kiedy oszczędzać, jaką kwotę oszczędzać i w jakiej formie to czynić. Gdyby państwo tego nie robiło, część populacji nie oszczędzałaby. Jednak w okresie starości państwo i tak zapewniłoby im określone środki, przynajmniej na poziomie pewnego minimum egzystencji. Ciężar finansowy

tego ponieśliby ci, którzy oszczędzali. Opisany argument za stosowaniem, oczywiście ograniczonego, przymusu w zabezpieczeniu emerytalnym wynika więc nie tylko ze sprawiedliwości społecznej, ale również ma charakter efektywnościowy, ponieważ narzucając jednostkom w określonym zakresie skalę alokacji dochodu w cyklu życia, państwo chroni jednostki zapobiegliwe (czyli te, które nawet bez tego przymusu oszczędzałyby) przed ponoszeniem kosztów nieoszczędzania przez tzw. *free riders*.

Wspomniany przymus w zabezpieczeniu emerytalnym sprawia, że przynajmniej w części przyszłe zobowiązania emerytalne są zobowiązaniami państwa (dotyczy to niefinansowych planów PAYG). Z punktu widzenia jednostki istotne jest więc zaufanie do państwa jako instytucji, która w przyszłości wypłaci świadczenie emerytalne w zamian za dzisiaj opłacane składki. Czynnikiem wpływającym na decyzje emerytalne jednostki może więc być wiarygodność państwa jako dłużnika. Państwo bowiem faktycznie w zamian za dzisiaj opłacane składki obiecuje w przyszłości wypłacić emeryturę (por. [Barr 1993]). Im niższe jest zaufanie jednostki do państwa jako organizatora i dłużnika w planie emerytalnym, tym teoretycznie skłonność do dobrowolnego oszczędzania na starość poza systemem publicznym powinna być większa. Bo gwarancje państwa w zakresie wypłacalności systemu emerytalnego w przyszłości też faktycznie mają tylko charakter obietnicy. Kryzys zadłużenia państw europejskich na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI wieku dowodzi bowiem, że państwo nie zawsze musi być wypłacalne, a tym samym nie może w 100 proc. zagwarantować wypłaty świadczeń emerytalnych na poziomie, jaki wynika z dokonanego wcześniej wkładu jednostek w postaci składek emerytalnych.

W decyzjach dotyczących zabezpieczenia emerytalnego ograniczona możliwość uczenia się na własnych błędach jest kolejną barierą wzrostu racjonalności. Wynika to z faktu, że znaczna część tych decyzji ma charakter jednorazowy i nie sposób jest naprawić popełnionych błędów. Dotyczy to np. decyzji o stopie oszczędności, rozpoczęciu oszczędzania czy też wyborze formy wypłaty zgromadzonego kapitału emerytalnego. Podjęcie decyzji o oszczędzaniu np. 5% swojego dochodu od 50. roku życia, skutkujące po 10 latach świadomością, że założona stopa przy tak późnym momencie rozpoczęcia oszczędzania jest za niska lub zbyt późny był moment rozpoczęcia oszczędzania przy założonej stopie, nie jest decyzją, której negatywne skutki łatwo naprawić. Wymaga ona bowiem istotnego zwiększenia stopy oszczędności, co nie zawsze jest możliwe z racji ograniczonych dochodów bieżących. Decyzja o formie wypłaty kapitału emerytalnego jest zazwyczaj zupełnie nieodwracalna, a tym samym jeżeli jednostka uznała, że popełniła w tym zakresie błąd, nie będzie mogła go naprawić. Część decyzji emerytalnych nie ma jednak definitywnego i nieodwracalnego charakteru i można je zmienić. Są to np. wybór formy gromadzenia oszczędności, wybór instytucji dostarczającej produkt emerytalny. W takich przypadkach jednostka ma szansę czerpać wiedzę z popełnianych wcześniej błędów i wykorzystywać ją w przyszłości.

Ostatnim ważnym problemem z zakresu decyzji emerytalnych jednostek jest wykorzystywanie przez instytucje dostarczające produktów emerytalnych omówionych wcześniej cech psychologicznych jednostek, które ograniczają racjonalność ich wyborów. Firmy korzystają na złożoności decyzji emerytalnych, na problemie niekonsekwencji w realizacji planów emerytalnych przez jednostki czy też na wyborach pasywnych. Czynią to, dążąc do maksymalizacji swoich zysków. Dobrym przykładem tego jest rynek powszechnych towarzystw emerytalnych (PTE), które zarządzają OFE w Polsce. Przeprowadzone badania świadczą o tym, że decyzje w zakresie wyboru OFE przez Polaków nie są oparte na zmiennych charakteryzujących efektywność ich działalności inwestycyjnej. Są one natomiast dodatnio skorelowane z wydatkami towarzystw emerytalnych na działalność akwizycyjną (im większe są te wydatki, tym więcej osób wybiera dany OFE) [Chybalski (red.) 2009]. Można kolokwialnie powiedzieć, że OFE i PTE tak grały, jak im na to pozwalali ich członkowie (oraz politycy, będący autorami aktów prawnych regulujących funkcjonowanie II filaru). Skutkowało to tym, że na rynku nie pojawiła się taka forma konkurencji, jakiej oczekiwali reformatorzy systemu emerytalnego. Mianowicie OFE nie konkurują między sobą osiąganymi stopami zwrotu, lecz poprzez skupienie się na pozyskiwaniu nowych członków główną płaszczyznę ich konkurencji stanowi akwizycja. Stąd też ustawodawca zabronił jej, począwszy od 2012 roku. Brak konkurencji na tle wyników inwestycyjnych jest bardzo niekorzystny z punktu widzenia członków OFE, ponieważ nie motywuje funduszy do jak najefektywniejszego zarządzania portfelem. To znów wpływa negatywnie na efektywność mikroekonomiczną systemu emerytalnego, obniżając w nim stopę zwrotu.

6. Podsumowanie

Racjonalność opisanych decyzji emerytalnych przekłada się w sposób bezpośredni i pośredni na efektywność mikroekonomiczną systemu emerytalnego. Z jednej strony oddziałuje bowiem bezpośrednio na skalę i strukturę alokacji dochodu w cyklu życia jednostki, a tym samym na poziom jej konsumpcji i użyteczności w okresie aktywności zawodowej oraz w okresie emerytalnym. Z drugiej zaś decyzje jednostek determinują zachowania instytucji sektora emerytalnego, w tym konkurencję na ich rynku, strukturę portfela inwestycyjnego, a przez to poziom stóp zwrotu, podaż pracy czy też poziom oszczędności w gospodarce. W ten sposób „suma” indywidualnych decyzji emerytalnych jednostek może wpływać na wzrost gospodarczy, a przez to na wielkość PKB, który w przyszłości zostanie podzielony między pokolenie emerytów (czyli obecnie aktywnych zawodowo, dokonujących opisanych wyborów emerytalnych w fazie akumulacji) oraz pokolenie pracujących. Od tego znów, jaki PKB będzie podlegał w przyszłości podziałowi, zależą dochody emerytów, czyli poziom ich konsumpcji.

Jak zauważono, trudno jest ocenić poziom racjonalności decyzji emerytalnych jednostek. Prowadzone przez ekonomistów badania pozwalają jednak wskazać czyn-

niki, które tę racjonalność prawdopodobnie obniżają. Jest to bardzo cenna wiedza, która powinna być w większym stopniu wykorzystywana w procesie reformowania systemów emerytalnych. Przykład Polski, gdzie od 1998 roku umożliwiono jednostkom dokonywanie częściowego wyboru w ramach powszechnego systemu emerytalnego, co ma miejsce w II filarze, wskazuje, że opisane problemy racjonalności decyzji emerytalnych dotyczą również Polaków. Dodatkowo, mimo prognozowanych niskich stóp zastąpienia w nowym systemie, zaangażowanie społeczeństwa w III filarze jest znikome, co oznacza prawdopodobnie odkładanie w czasie decyzji o dodatkowym oszczędzaniu. Z jednej strony wynika to z większej preferencji bieżącej konsumpcji niż przyszłej, z drugiej może być efektem małej świadomości co do poziomu przyszłych dochodów emerytalnych, a także złożoności decyzji emerytalnych. Ponadto wprowadzenie możliwości wyboru w ramach powszechnego systemu emerytalnego w Polsce czy też w ramach dobrowolnego III filaru nie było poprzedzone odpowiednią kampanią edukacyjną. Jednostkom umożliwiono wybór, ale ich do tego nie przygotowano. W starym systemie emerytalnym, opartym praktycznie wyłącznie na ZUS-ie, jednostka nie podejmowała decyzji emerytalnych, po czym nagle w 1999 roku musiała zacząć je podejmować. W literaturze wskazuje się, że edukacja w zakresie finansów osobistych nie jest wystarczającym panaceum na małą racjonalność decyzji emerytalnych. Niemniej połączona z odpowiednim dostępem społeczeństwa do informacji, koniecznej do podjęcia tych decyzji, może zwiększyć ich racjonalność (por. [Barr 2006]).

Literatura

- Ando A., Modigliani F., *The life cycle hypothesis of saving: aggregate implications and tests*, „American Economic Review” 1963, no. 53.
- Arza C., *The limits of pension privatization: Lessons from Argentina Experience*, „World Development” 2008, vol. 36, no. 12.
- Barr N., *Ekonomika polityki społecznej*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1993.
- Barr N., *Pensions: overview of the issues*, „Oxford Review of Economic Policy” 2006, vol. 22, no. 1.
- Barr N., Diamond P., *The economics of pensions*, „Oxford Review of Economics Policy” 2006, vol. 22, no. 1.
- Beshears J., Choi J., Laibson D., Madrian B., *How are Preferences Revealed?*, „Journal of Public Economics” 2008, vol. 92(8–9).
- Blake D., *Pension Economics*, Pension Institute, West Sussex 2006.
- Choi J., Laibson D., Madrian B., Metrick E., *Defined Contribution Pensions: Plan Rules, Participant Decisions, and the Path of Least Resistance*, NBER Working Paper 8655, 2006.
- Chybalski F. (red.), *Otwarte fundusze emerytalne w Polsce. Analiza działalności inwestycyjnej, finansów oraz decyzji członków*, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Góra M., *System emerytalny*, PWE, Warszawa 2003.
- O’Donoghue T., Rabin M., *Doing it now or later*, „American Economic Review” 1999, no. 89.
- Potters J.J.M., Prast H.M., *Gedragseconomie in de praktijk*, [w:], W.L. Tiemeijer, C.A. Thomas, H.M. Prast (eds), *De Menselijke Besliser: Over de Psychologie van Keuze en Gedrag*, University Press, Amsterdam 2009.

Samuleson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia*, t. 1, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2003.

Schwartz B., *The Paradox of Choice, Why More Is Less*, Ecco 2004.

Snowdon B., Vane H., Wynarczyk P., *Współczesne nurty teorii makroekonomii*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1998.

Sunden A., *The swedish experience with pension reform*, „Oxford Review of Economic Policy” 2006, vol. 22, no. 1.

RATIONALITY IN PENSION DECISIONS. SOME THEORETICAL CONSIDERATIONS

Summary: The aim of the paper is to point and to characterize factors negatively influencing the rationality of pension decisions. It results in the microeconomic efficiency of pension system defined as a tool of income allocation in the lifecycle. The pension system and its microeconomic efficiency have been defined in the paper. Then pension decisions and their rationality as well as the potential reasons for the irrationality of these decisions have been characterized. The considerations included in the paper have been based on the literature review in pension and behavioral economics as well as on author's opinion.

Keywords: pension system, pension decisions, rationality, efficiency.